

Emléke

Ki egész életét nemzete fennmaradásának szentelé, azt a nemzet el nem feledheti.

EÖTVÖS.

*Benne egy évszázad küzdött s évszázad enyészett,
Szikra helyett, most örökéletü fény.*

GÁRDONYI.

I.

Még ravatalán pihent a kis iskolában a nagy halott, midőn a magyarországi unitárius egyház K. Tanácsa jegyzőkönyvében (156, 1897 sz.) a hála és a kegyelet áradozó szavaival nyilvánítja, hogy: „Mégmérhetetlen a veszteség, mely egyházunkat Brassai Sámuel halálával érte. Nagyobb halottja ennek a nemzedéknek nem volt és nem is lesz, mert Brassai S. fényes neve 60 év óta diszíti az egyház jegyzőkönyveit. Ahol ez a név előfordul, ott mindenütt látszik meszsze föl szárnyaló lelkének hatása a bölcsességben, az előrelátásban és a nemes szándékban. Még hallatszott a temetésre szóló harangok bűgásának visszhangja, midőn a magyar tudományos akadémia öszes ülésén, június 28-án, fájdalmas részvéttel veszik tudomásul a jelentést s a tett és elfogadott indítványhoz képest az Akadémia e kitünő tagjának halálán érzett fájdalmát jegyzőkönyvileg is kifejezi. Még nem neheztedek egymásra a magas sírhalom göröngyei, még nem hullottak ki az imádságos könyvekből az emlékkoszorukból hazavitt babérlevelek, midőn a szeretettel bánkódók és tisztelettel hódolok Kolozsvárt összegyűltek tanácskozni, hogy érdemeinek megfelelő s a kegyelethez méltó emléket emeljenek sírjához. Azt az egy gondolatot táplálta mindenki, hogy miután

Brassai mindenkinek élt, alkalmat kell nyújtani mindenkinek, hogy emléke létesítésében részt vegyen.

Szülőfalujának lelkes vezetői várakozás nélkül munkához láttak s Torockószentgyörgyön elhelyezték az unitárius papilak homlokára a nagy férfi születését hirdető emléktáblát,¹ szép, nagy ünnepséggel.

Tisztelői és barátai elhatározták, hogy érdemeihez méltó síremléssel tisztelik meg a közönség adakozásából.

Az unitárius egyház 1000 K-t adott. 13 esztendő kellett, hogy 13.186 korona össze gyűljön. Ezalatt újabb gondot és tépelődést okozott az emlék helye. A város kész volt átadni bármely alkalmas területet. Így a temető két főútja felső találkozó pontját. A legmagasabb pont, honnan letekint nemcsak a temető nagy kertjére, hanem az egész városra.

Az emlékmű alapgondolata és kivitele Pákey Lajos főmérnök érdeme. Eredetileg magas talapzaton álló kis görög templom, a középső oszlopok közötti mellszobra. Az emlékműhez lépcsőzet vezet fel. A lépcsők alatt épített boltozatos kriptában van elhelyezve az a koporsó, melyet az ideiglenes sírból az egyház bizottsága szállított át utolsó helyére.

A kriptá fölött lépcsőzetes emelkedéssel áll egy két méternél szélesebb négyzetes kötömb. Homlokán felvésvé:

BRASSAI SÁMUEL

1800—1897

E fölött emelkedik két köoszlop egész kötömbből kifaragva. Az oszlopok fejei és lábai a jón és dór stilus összeegyeztetése, amilyen csak a phigaliai templomnál volt. (Kr. e. 400 évvel.) Az emlékmű dór párkányzattal s azon felül piramis alakkal végződik. Magassága 6.65 méter.

Az oszlopok közötti ürben egy szabadon álló postamentre nehezedik Brassainak 1½ méter magas, életnagyságu bronz mellszobra.² Alsó részét díszíti a Brassai nevét viselő növényfaj levelét ábrázoló vörös rézből vert koszoru.

¹ Felírása: E házban 1797 junius 15-én született dr. Brassai Sámuel. E kőlappal a tudósok öregének emlékét nemzeti kegyelettel örökíti e község közönsége. „Az évszám a száz év ünnepétől van kölesönözve“.

² Veres Zoltánné, Kozma Erzsí műve.

A szobor háta mögött O-syenit lapra vésve díszlik e három sor:

„A SZÁZZAL HALADÓNAK“
A NEMZETI KEGYELET.

1910.

DR. BRASSAI SÁMUEL SÍREMLÉKE
a kolozsvári házsongárdi temetőben.

Az emlékmű körül három oldalról egy kis udvar terül el, melyet görög stílusú áttört kökeret határol, kívül simára faragott kőszegély, melyet zöld bokrok szegélyeznek.³

A környezet hatásosan illeszkedik a szép és kegyeletes emlék mellé. Mögötte Debreczeni Márton a *kiovi csata* írója, Szász Ádámnak, a takarékos városi pénztárosának, jobbról a Berde Mózes hatalmas sírtömbje, fölötte, mindent átnézőleg a Bölöni Farkas Sándor emlékoszlopa szobrával, balra a Bethlenek díszes sírkertje s tovább a város felé Kolozsvárnak több száz év óta elhunyt sok egyszerű polgára és számos jelessége.

³ Brassai Sámuel síremléke. Átadási ünnepélye. Kiadta az emlékbizottság.

II.

A síremlék leleplezése komoly és méltóságteljes ünnepséggel történt. A gyűjtést intéző bizottság meghívta az összes érdekelt intézeteket. Ujból megtelt a temetőkert felső vége 1910 évi október 2-án.

Dr. Farkas Lajos bizottsági elnök klasszikus tömörséggel és szeretettel zománcozott megértéssel tolmácsolta a síremlék jelentőségét s azt is, hogy nem tudunk gondoskodni maradandóságról. „És miért ne biznánk abban is, hogy a jövő gondoskodóbb lesz mint a ma, mert bizonytal több oka lesz a múltját ápolni, ha vele együtt maga is elpusztulni nem akar.“ Az elnöki beszéd egymagában is nagyon jellemző emlékmű, melyből a néhai lelkének és életének fővonásai, az egyszerűség és őszinteség, plasztikusan emelkednek ki. Mily találóan mondja: „Nem a sokat tudó“ volt Brassai, hanem a sokban amint ő fejezte ki, „az igazit“, az általánost, a legegyszerűbbet és tegyük hozzá az emberi értelemre nézve legmagasabb dolgot megismerni vágyódó elmé.“

Mily helyesen ismerte föl magyar érzelmei őszinteségét amivel nyelvünket védte, mutatják ezek a szavai: „amikor ő nyelvünk sajátságait, szerkezete és kitételei szerint boncolgatta; amikor az idegennek könnyelmű átvételét korholta; nem üres hangok mikénti összeállítását, de a faji értelem legbensőbb, legrejtettebb mélységeiben kutatja a népies lélek alkotó működését.“

A hazafi Brassairól elég volna csak ennyit jegyezni föl: „egyszerűsége és őszintesége vet tiszta fényt Brassai hazafias érzületére is. Erdélynek fia volt. Az erdős-bércek és virágos völgyek, a verőfényes és borongós, hideget és meleget, szelet és napfényt, eltűrni megtanító haza gyermeke. Azé az édes anyáé, aki midőn mások gazdagságukat mutogatták, ő fiaira mutatott, kik a hivalkodó fényűző élet helyett a küzdelmes élet nehéz iskoláját járták.“⁴

Püspöke, Ferencz József, így végzi beszédét: „Én ezuttal csak öröömnek kívántam kifejezést adni, ami bizonyára mindnyájunknak öröme, hogy ez egyszerű síremlék felállításával is csekély jelét adhatjuk a Brassai emléke iránti ha-

⁴ Elnöki beszéd u. o.

tártalan tiszteletünknek és hódolatunknak. A mi kegyes érzelmeinkből fakadó tisztelet és hódolat szolgáljon diszével s emelje becsét e szerény síremléknek, amelynél jóval maradandóbb és sokkal értékesebb emléket emelt Brassai önmagának közel 100 évre terjedt életén át a tudományok művelése és fejlesztése körül kifejtett, szinte páratlan munkásságával.“

A város polgármestere Szvacsina Géza, a város nevében átvette a síremléket „mint nemzeti ereklyét. Minden kis részében a nemzeti kegyelet nyer kifejezést.“

Dr. Concha Győző az állandó jóbarát: a nemzet nagy tanítója, a mély gondolkozó, az igaz ember, Brassai síremlékének felállításakor megindulva gondol az ő elmaradhatatlan érdemeire és barátságáért hálás kegyelettel szívében örvend, hogy külső jel is őrzi azon emléket.

III.

A halhatatlanság fogalma amilyen csábító, épp annyira bizonytalan. Kik a halhatatlanok? A hősök-e, kik hazájukat megmentették? A törvényhozók-e, kik az országot élő egységgé forrasztották? A költők-e, kik természeti szépségeit dalba öntötték? A művészek-e, kik a hazát népében symbolizálták? Vagy az egyes lelkek, kik e földön az Istentől rájuk bizott munkát elvégezvén, hozzá visszatértek?

Annyit bizonyosra látunk, tapasztalunk, tudunk, hogy a lélek táplálja a lelkeket. Némely eszközeit ismerjük, de működését csak sejtve tudjuk nyomon kísérni. Jelei vannak. Aki e jeleket fölismeri, az a multak nagy lelkeinek lábnyomait észreveszi, fölfedezi a futó homokban, a szilárd sziklaköben, a fából készült papiroson s a pergamenné alakult állati bőrön.

A halhatatlanságról Brassaival kapcsolatban két tényt föl lehet jegyezni. Egyik, hogy számtalan emberi lélek az ő lelke hatása alatt újra született, mert az olyan erős és penetrans volt, hogy a legtökéletesebb Röntgen-sugár sem mérhető össze vele. A gondolat-átadás és a gondolat-ébresztés nagy mestere volt Brassai. Benne már ifjú éveiben olyan emberalak lépett föl, amilyennel csak Kelet nagy folyói mellett és misztikus pusztáin lehetett találkozni. Egyszerű megjelenése változást idézett elé a lelkekben. Ilyés volt-e vagy Mózes?

Egyik azt látta benne, másik erre gondolt, mert hitték a lélek vándorlását, menesak mikor a Názárethi megjelent, hanem akkor is, mikor Széchenyik idézték Jézus kiáltását: „Jerusalem, Jerusalem, hányszor intettem a te fiaidat, de füleik siketek valának.“

Brassai nem haladhatott el senki mellett anélkül, hogy benne ne hagyta volna egy új gondolat termékenyítő csiráját. Vajjon a talaj termékeny volt-e vagy kemény mint a szikla? Ha az volt, ezer annyit hozott, ha nem, megtartotta rejtekében a csirát egy alkalmas rügyfakasztó tavasz eljöttéig. Az nem változtat a sikeren, hogy Saulus csak hírből ismeri a Mestert. Hogy a Mester hűséges követője: István megkövezésében csak annyi része volt, hogy „a tanubizonyságok az ő felső ruháikat lerakták vala egy ifjú lábainál, kinek neve Saulus vala,“ bőven elég lön arra, hogy Saulból Pál legyen.

Brassai a magyar és a német nyelvek lelkének megéreztetésében és megismertetésében eljutott sok ezer tudóshoz, mint feltáró. Az nem változtat az igazság lényegén, hogy az igazság új szószólója nem tudott, vagy hallgatott a forrásról, mely szomját kielégíté. Brassait mindenki „tanító mesternek“ vallotta, de kevesen mondták meg, hogy honnan és mit tanultak tőle. De ez a nyilvános vallomás teljes bizonyosság amellet, hogy Brassai tényleg *Præceptor Hungariae* volt.

A tudás határa nála is, mint bárkinél, korlátolt volt, de oly tágas, oly gazdag, hogy aki közélről pillantott bele, úgy hatott rá, mint a tengerszem, melynek közhit szerint ninesen feneke. De a valóság emellet, mint szünetlenül jelentkező tünemény az, hogy Brassai mindig tanult. Azok közé az öszfejű tanítók közé tartozott, akiknek *Nizard* szerint éven át nem volt négy szünnapjuk, hetven éves embereket tanítottak, kik nem akartak meghalni anélkül, hogy az ókori bölcsesség emlékével elméjüket meg ne ifjíthassák.

Nagy kritikus volt, sokak szemében és szívében hagyott töviset, de a magyar világ úgy tekintett rá, mint akihez bizalommal lehet fordulni, ha valamely kérdésre döntő feleletet kívántak kapni. Az emberek némi szent borzalommal közeltek feléje, pedig az emberekkel való érintkezést, egész életében kereste. Hogy vén ember soha sem lett, épp annak kö-

szönhette, hogy mindig voltak ifjú tanítványai, 16 éves korától 96-ig. Ragaszkodott ahhoz, amit szobra alatt a temetőben olvassunk: a százzal haladó. Az ifjabb generációk között nem volt idegen. Megértette törekvéseiket, de jogot érzett arra is, hogy téves nézeteikre figyelmeztesse. Elmondható róla is a mi dr. Martineaura talált: „csaknem három nemzedék fejlődött gondolkozásával és érzésével fenntartotta sympatiáját.“

Másik tény, hogy a XIX-ik száz Magyarországa nélküle nem nőtt volna olyanná, amilyen volt. Irodalmát Brassai számtalan dolgozattal gazdagította, de ennél is nagyobb szolgálatot tett az irodalmi magyar nyelv magyaros tisztasága, eredetisége, faji jellege, szünetlen hangoztatásával. Ha valahol, ezen a téren jogosult volt Brassai éles kritikája és kiméletlen ostora. Ha igaz, hogy nyelvében él a nemzet, igaz az is, hogy a magyarnak csak az a nyelv felel meg, amely az anyaföld talajából sarjad, onnan szerzi újabb hajtásait.

De a nyelv csak addig érték a nemzetnek, míg faji jellegének megfelelő szellemet hordoz szárnyain. Nemcsak a nyelv, hanem a gondolat germanismusa és latinismusa ellen is harcolni kell s ebből Brassai jó bőven kivette részét, midőn különösen az idegen filozofiai elméletek ellen kardot rántott. Szerinte amennyire idegen volt a magyar lélek előtt, a homályt kereső, metafizikai túlaradozás, épp annyira káros a hitigazságokat negligáló és felforgató materialista realizmus és pozitivizmus.

Ez a felfogása teszi érthetővé előttünk a zenei igazságok és szépségek birodalmában tanusított magasrendű követeléseit. Midőn a quartettről azt állítja, hogy a legtökéletesebb zenei műfaj, a matematikus lélek beszél belőle, mint aki a hibátlanul tisztát és egészet ott találja meg a számok, a vonalak és a természeti adottságok harmoniájában. Elméje és tanítói módszere mindenben ezt a módosulhatatlan, ezt a tiszta ész szerint is változhatatlan törvényben fogant s úgy is működő utat követi. Itt nincsen sem kitérés, sem megalkuvás.

Ha már most azt kérdeznők magunktól, vajjon Brassai megfelelt-e nemzete és kora követelményeinek. A leghatározottabb igennel felelünk. Széchenyit minden évben újra fölfedezzük, mert még mindig rengeteg sok van tanításában, tanácsában és eszméiben, amit nemzetének szétszórt, de az még

nem valósította meg. Brassai, a nemzet tanítómestere, annyi böles tanácsot, annyi követendő nyelvszabályt, életrendszert, hiteszmét szórt el, hogy annak az életbe vitelére egy nemzedék helyett háromra van szükség. Ha vajjon lesz-e aki minden alkalmat fölhasználva, nemzete fülébe harsogja azt a sok jó tanácsot, amivel Brassai irodalmunkat és életünket gazdagította, nem akarjuk jósólgatni, de hogy élete apró titkainak felkutatása és írásba foglalása igaz öröm és boldogság volt, azt ez a könyv van hivatva bebizonyítani.

*

Brassai életének és hatásának első nyomait könnyű fölfedezni. Az élénken látó és gyorsan működő magyar sajtó sok ilyen nyomot megrögzített már.

Ha ilyeneknek vehetjük rövidebb életrajzait 1850 óta, a lexikonok szorgalmasan följegyzik élete és munkássága főbb vonásait. A jeleket fölkereső díszített folyóíratok, naptárak, Brassai képét szívesen közlik, furcsaságaival örömet mullattatják olvasóikat, legtöbbször ferdített színezéssel.

Halála után a mélyebben járó, komolyabb betekintés következett. Tanítványai, iskolaiak és irodalmiak szorgalmasan nyomozták munkái jelességeit, mert érdemes figyelmeztetni azokra a magyar közönséget.

Dr. Kőváry László, a tanítvány rajongó tiszteletével gyűjti össze visszaemlékezéseit a száz éves pályafutásról. Az első szó jogával élt, s a veszteség általános hangulatát segítségül véve, a kívánt hatást elérte.

Dr. Boros Györgytől a D. F. E. elnökét, a tanárt, a tanügyi embert kívánták hallani a kolozsvári tanári-kör a kolozsmegyei tanítótestület s a Dávid Ferencz Egylet.

Kozma Ferencz az aestetikus Brassai gyönyörű és gyönyörködtető nagy számú dolgozatát foglalta egy keretbe és bemutatta a M. T. akadémiának.

Az unitárius kollégium értesítőjében Pálffy Márton tanár az *Okszerű vezért* megteremtő nyelvész Brassai érdemeire mutat rá,

Dr. Gál Kelemen a philosophus Brassait helyezi be a hazai és külföldi philosophusok közé és siet megmondani, hogy ez a magyar ember tanítója akart lenni hazájának, amely nem hallgatta meg és tanítója lett a külföldnek, hogy azután onnan tanulják megismerni hazájuk fiát a magyarok.

Keublinger Fülöp a nyelvészszel foglalkozik. Kocsis Lenard a magyar mondat mesterének egész könyv tanulmányt szentelt.

A M. Tud. Akadémia megbízásából dr. Concha Győző, aki oly közel járt mindig Brassaihoz, nemes fölhevüléssel, tiszta megértéssel rajzolja meg az akadémiához méltó Brassait.

Fitz József két könyvet ír Brassairól. Egyikben még inkább csak azt a „polihistorkodó“ öreget látja, aki mindenhez ért, mindenhez hozzá szól. A másikban nemcsak azt mutatja be, hogy ő az író sokat olvasott, jó perspectivával rajzolja az általános eseményeket, hanem azt is hogy Brassait jobban gemismerte, meg is szerette és ahoz képest új és jóval megfelelőbb ismertetést nyújt olvasó közönségének egy fokos kötetben.

A magyar unitárius egyház hű fiát és büszkeségét tisztelte

Brassaiban, mint szellemének és vagyonának örököse, Dávid Ferencz egyletben kiadja „Nézetek a vallás eszméjéről“ egy csinos kötetben. Könyvtárában szemlélhetővé tette nagyértékű könyveit, iratait s emlékeit.

Már a halál évében megbízást ad életrajza megírására. Az egyház első helyen a tanárt kívánta ismertetni. Megbízottja szabad óráját e szent föladatnak áldozta, husz esztendőnek idejét és gondját mindent, amit sokféle más teendőjétől elvonhatott. Minden, amit ezek a lapok a nyilvánosság elébe visznek szeretettől, bámúló tisztelettől hevített szorgalom és megfontolás eredménye. Ha nem olyan nagy, nem olyan igaz, nem olyan értékes embert mutat, amilyen Brassai volt, annak a nagyságnak tulajdonítható, amelyhez a mértéket csak az készíthetné meg, aki hozzá hasonló volt. De Brassai Sámuel csak egy volt, s több nem is lesz...

